

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БІЛОКОНЬ О. Г.,
студентка кафедри правознавства
(Вінницький національний
аграрний університет)

УДК 343.36

**ГЕНЕЗА ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО ВСТАНОВЛЮЄ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ПОСЯГАННЯ НА ПРАВОСУДДЯ**

У статті проаналізовано історично-правові аспекти кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за посягання на правосуддя від початку становлення перших державних утворень і до сьогодення. Розглянуто кримінальне законодавство України, що передбачає відповідальність за вчинення злочинів проти правосуддя, та обґрунтовано причини необхідності розширення переліку злочинів проти правосуддя.

Ключові слова: правосуддя, злочини проти правосуддя, кримінальна відповідальність, генеза розвитку законодавства.

В статье проанализированы исторически-правовые аспекты уголовно-правовых норм, которые устанавливают ответственность за посягательства на правосудия от начала становления первых государственных образований и до современности. Рассмотрено уголовное законодательство Украины, что предусматривает ответственность за совершение преступлений против правосудия, и обоснованы причины необходимости расширения перечня преступлений против правосудия.

Ключевые слова: правосудие, преступления против правосудия, уголовная ответственность, генезис развития законодательства.

The paper analyzes the historical and legal aspects of criminal law, establishing liability for infringement of justice from the beginning of the formation of the first state formations and up to the present. Considered criminal legislation of Ukraine, which provides for liability for crimes against justice, and explain the reasons for the need to expand the list of crimes against justice.

Key words: justice, crimes against justice, criminal responsibility, genesis of the legislation.

Вступ. Головним завданням кожної держави є забезпечення дотримання основних прав і свобод людини та громадянина, а також правопорядку взагалі. Це забезпечується дотриманням законності, а здійснюється усіма формами судочинства в Україні.

Належне, об'єктивне та справедливе здійснення правосуддя є однією з невід'ємних засад становлення України як правової та демократичної держави, сповідання високих ідеалів справедливості й верховенства права, інтеграції до європейської спільноти.

Поняття «правосуддя» в широкому значенні є діяльність не тільки суду, а й тих органів, які сприяють (допомагають) суду в реалізації поставлених цілей і завдань перед правосуддям (органи досудового розслідування, органи прокуратури, органи ДВС тощо) [1].

Різні аспекти у сфері злочинів проти правосуддя розглядали такі науковці та юристи-практики, як: М. І. Бажанов, Ю. В. Білоусова, В. Д. Бринцева, І. С. Власов, В. А. Головчук, О. Н. Колісниченко, Н. А. Носкова, Я. М. Кульберг, Ш. С. Рашковська, Є. А. Смірнов, С. І. Тихенко, В. І. Тютюгін, І. М. Тяжкова, І. М. Черних, В. М. Шепітько та інші.

Постановка завдання. Метою дослідження статті є аналіз джерел права, що регулювали питання злочинів проти правосуддя починаючи з писемних джерел перших державних утворень й до сьогодення.

Результати дослідження. Аналізуючи писемні джерела перших державних утворень на території Північного Причорномор'я і Приазов'я до створення Київської Русі жодних згадок про здійснення судочинства у ті часи не зустрічається [2]. В IX–XIV ст. н. е. у Київській Русі з'являється Руська Правда, Устав князя Володимира Святославовича, Устав князя Ярослава, в яких відображається порядок відправлення правосуддя, підсудність розгляду справ церковним та княжим судам [3]. Судова влада у Київській Русі в ранньофеодальний період здійснювалась князем та спеціально назначеними ним людьми («ябетниками» і «мечниками») [3, с. 50], а також загальним судом.

Правові норми Руської Правди, незважаючи на розпад Київської Русі, продовжували діяти у Галицько-Волинському князівстві. Однак в середині XIV ст. землі Галицько-Волинського князівства були загарбані й поділені між Польщею, Литвою і Молдавією. Основна частина політично роз'єднаних Південно-Західних земель опинилася під владою Великого князівства Литовського. У зв'язку із цим правові норми, що діяли на західноукраїнських землях теж зазнали певних змін [4, с. 3].

У результаті еволюційного розвитку державно-правових інститутів на кінець XIV ст. на території України сформувалася система судів, яка складалася із центральних, місцевих і спеціальних судів [5].

В одній із пам'яток російського права – Судебнику Казимира (1468 р.), безпосередньо у ст. ст. 9-11 Судебника, визначено порядок ведення судочинства, межі компетенції суду щодо певних категорій осіб, а в ст. 12 вказується на те, що вирок щодо винної особи має бути обов'язково виконаний, а у випадку самовільної зміни передбаченого вирокком покарання сам виконавець такого покарання підлягає відповідальності за його невиконання [6, с. 50].

Судебник Казимира не був всебічною кодифікацією права, а тому на зміну йому приходять Литовські Статути 1529, 1566 та 1588 рр. Значну увагу у всіх трьох Литовських статутах було приділено системі правосуддя та порядку ведення судочинства, зокрема і встановлювалася відповідальність за невиконання судових вимог [7].

Для періоду другої половини XVI ст. – середини XVII ст. в Росії характерним було існування доволі складної системи управління. Суд і надалі залишався невідокремленим від адміністративних органів, але попри це значно ускладнився процес розподілу функцій між судами. Варто відзначити, що розвиток судових органів і обумовив розвиток системи злочинів проти правосуддя. Це знайшло своє відображення в Соборному Уложенні 1649 року: по-перше, була зроблена спроба узгодити кримінально-правові та процесуальні норми в межах глави X «О суде» і, по-друге, сформульована тенденція до розмежування кримінального і цивільного судових проваджень. Таким чином, Соборне Уложення 1649 року стало першим нормативно-правовим актом, що вміщував систематизовані норми практично усіх існуючих на той час галузей права [4].

Однак Соборне Уложення діяло не на всій території України. Наприкінці XVIII ст. майже усі західноукраїнські землі (Галичина, Північна Буковина і Закарпаття) опинилися під владою Австрії, а тому на їх території набув поширення новий Австрійський кримінальний кодекс, прийнятий у 1787 р. [7].

В нормативно-правових актах, які діяли на території західноукраїнських земель у період Австрійського панування (1772–1918 рр.) також є згадки про порядок здійснення правосуддя. У п. 1 Конституційного закону про судову владу (21 грудня 1867 р.) зазначається, що відправлення правосуддя в державі здійснюється від імені Імператора [2, с. 400]. В § 53 Угорського кримінального уложення про злочини і проступки 1879 р. було вперше передба-

чено можливість заміни одного покарання іншим у разі неможливості його виконання згідно з рішенням суду [8, с. 411].

Диференціація судової системи сприяла появі нових складів злочинів, що посягають на інтереси правосуддя. В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. (далі – Уложенні) законодавець вперше виділив правосуддя як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони.

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845р. передбачало відповідальність за опір виконанню судових ухвал або інших постанов і розпоряджень влади, встановлених урядом, а рівно і законним діям чиновника у відправленні його посади, коли вони були вчинені не багатьма, а лише двома або трьома людьми, або навіть і одним, але зі зброєю і з використанням якого-небудь з його боку насильства (ст. 291) [9, с. 242]. В Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р. (у редакції 1885 р.) з'явилися нормативні заборони невиконання вимог вироку суду [10].

Певна демократизація кримінального законодавства відбулася із затвердженням Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями від 20 листопада 1864 року (далі – Статут). Перш за все у ньому відповідальність передбачалася лише за ті проступки, перелік яких містився у Статуті, і лише за наявності вини [8, с. 282]. Судячи із того, які покарання можуть накладатися мировими суддями (ст. 1 Статуту), за своїм характером такі правопорушення були незлочинними, адже найсуворішим із покарань було ув'язнення в тюрмі не більше одного року та більш м'які покарання [11, с. 395].

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року та Статут про покарання, що накладаються мировими суддями, містили норми матеріального права, а тому виникла необхідність у прийнятті акта, який би містив норми процесуального права. Таким актом став Статут кримінального судочинства. Статут кримінального судочинства був фактично уніфікованим законодавчим актом, що регулював діяльність суду щодо розгляду та вирішення справ. Так, у главі X «Про виконання вироків у ст. 183 було зазначено, що «Вироки мирового судді виконуються ним самим...» [12, с. 137-138]. Окрім цього, в Статуті було передбачено інститут приводу засудженого у випадку його неявки в суд за допомогою поліції (тобто встановлювалась не кримінальна відповідальність, як це було до цього, а застосовувався примусовий привід) [12, с. 138].

Значний внесок у розвиток кримінального законодавства здійснило Кримінальне уложення 1903 р. У цьому документі відбилася тенденція до збільшення норм, які охороняли діяльність судових органів. Норми про злочини, які сучасний законодавець відніс до злочинів проти правосуддя, були розміщені в Главі 37 «Про злочинні діяння по службі державній і суспільній» [9].

Вже після революційних подій 1917 року в Росії набуває розвитку формування нового кримінального законодавства, у котрому вже більш ширше розкривалися поняття пов'язані з посяганням на інтереси правосуддя та відповідно встановлювалась відповідальність за них.

У грудні 1919 року в Росії приймаються «Керівні начала з кримінального права РСФРР», які 4 серпня 1920 року офіційно були введені в дію на території України [5].

Кримінальний кодекс УРСР 1922 року у Главі I Особливої частини «Державні злочини» містив два розділи: перший розділ «Про контрреволюційні злочини» та другий «Про злочини проти порядку управління».

До II розділу було включено і склади злочинів, які (за чинним нині законодавством) вважаються злочинами проти правосуддя. Серед них: звільнення заарештованого з під варти або з місця ув'язнення чи сприяння втечі; втеча з-під варти чи з місця ув'язнення; приховування банд і окремих їх учасників (ст. 76); недонесення про злочин (ст. 89), звільнення заарештованого з-під варти чи з місця ув'язнення або сприяння його втечі (ст. 92); втеча арештованого з-під варти чи місця ув'язнення (ст. 95). Тобто, перший український Кримінальний кодекс абсолютно справедливо, на нашу думку, не відносив протиправні діяння до злочинів проти правосуддя, адже правова оцінка даним злочинам давалася не у процесуальній площині судового розгляду, а іншим уповноваженим державним органом.

1 січня 1927 року набрав чинності новий КК УРСР [3]. Цей кодекс у контексті відповідальності за злочини проти правосуддя суттєво не відрізнявся від КК УРСР 1922 року. Норми, що передбачали відповідальність за злочини проти правосуддя, містились у главах: «Державні злочини», «Злочини проти порядку управління», «Посадові злочини».

Зокрема кримінальний закон визнавав злочином приховування злочинів (ст. 56-23); незаконне звільнення арештованого з-під варти або місця позбавлення волі чи сприяння його втечі (ст. 77); втечу арештованого з-під варти чи з місця позбавлення волі (ст. 78); ухилення свідка від явки чи відмову від дачі показань, перешкоджання явці свідка; ухилення експерта, перекладача чи понятого або відмову від виконання обов'язків; перешкоджання явці народного засідателя (ст. 87); винесення суддею неправосудного вироку (ст. 102); незаконне затримання, незаконний привід (ст. 103); провокацію хабара з метою подальшого викриття хабародавця (ст. 107) та ін. Спеціальна глава «Злочини проти правосуддя» вперше в історії радянського періоду була виділена у Кримінальному кодексі Української РСР 1960 року.

Глава містила значну кількість норм, що суттєво відрізнялись від норм попередніх кодексів. Причому зосереджувалися в одній главі (VIII – «Злочини проти правосуддя») протиправні діяння, які могли вчинятися різними суб'єктами як «зсередини», так і «зовні» [13, с. 116-123].

У главі «Злочини проти правосуддя» першими з кримінально-правових заборон, за порушення яких наставала відповідальність, зазначалися завідомо незаконний арешт, затримання або привід; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; примушування до дачі показань.

Другу групу (ст. 176 КК УРСР) становили: винесення суддями завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

У третю групу було об'єднано діяння, не пов'язані з виконанням винним посадових обов'язків зі здійснення правосуддя: завідомо неправдивий донос; завідомо неправдиві показання; відмова від дачі показань свідком або відмова експерта від дачі висновку; невиконання судового рішення; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти тощо.

Така побудови системи злочинів проти правосуддя, з виділенням діянь, пов'язаних із зловживанням або перевищенням службових повноважень при здійсненні правосуддя, обумовлювалася домінуючим упродовж декількох десятиліть поглядів на систему злочинів проти правосуддя, виходячи із суб'єкта його здійснення [14, с. 29-41].

Ряд злочинів проти правосуддя вперше нормативно було закріплено в Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік [6].

Важливий крок у розвитку кримінально-правових норм, що забезпечують виконання судового акта, зробив Кримінальний кодекс 1960 р., який в порівнянні з попередніми кодексами містив досить широкий перелік злочинів проти правосуддя, що було обумовлено, насамперед, зміною соціально-політичних умов. Внаслідок цього з'явилася тенденція до розвитку самостійності системи органів правосуддя, для охорони якої і були потрібні спеціальні кримінально-правові норми. Ідея виокремлення злочинів проти правосуддя в єдину главу кримінального закону виникла в проекті КК СРСР 1946 р. Сприймав цю ідею КК Української РСР 1960 р., об'єднавши в самостійну главу VIII «Злочини проти правосуддя» правові норми, які передбачали відповідальність за посягання на інтереси правосуддя. З прийняттям КК Української РСР 1960 р. була введена ст. 182 «Утаювання майна, що підлягає конфіскації, або утаювання чи розтрата майна, на яке накладено арешт або яке описано». Указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР» від 12 січня 1983 р. КК Української РСР доповнено ст. 183-2 «Невиконання вироку суду про позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю». Указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР» від 4 травня 1990 р. у КК Української РСР вперше було створено загальну норму, яка регламентувала відповідальність за невиконання судового рішення (ст. 176-4), в якій передбачалось, що умисне невиконання посадовою особою рішення, вироку, ухвали чи постанови суду або перешкод-

жання їх виконанню, – карається штрафом від двохсот до чотирьохсот мінімальних розмірів заробітної плати. Таким чином, КК Української РСР 1960 р. в період своєї дії передбачав відповідальність за порушення порядку виконання судових рішень у частині правового режиму майна, що підлягає конфіскації або на яке накладено арешт чи яке описано (ст. 182). З 12 січня 1983 р. встановлена відповідальність за невиконання вироку суду про позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 183-2), а з 4 травня 1990 р. – за невиконання судового рішення (ст. 176-4). При тому у цих статтях вже використовувались кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки. Беззаперечно, цей Кодекс містив багато недоліків, але у цей же час у ньому знаходимо хай недосконалу, але певну систему використання кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, що залишилась із певними змінами у КК України 2001 року [4].

Що стосується незалежної України, то ще в середині 90-х років двадцятого століття злочини проти правосуддя були малопоширеними у судовій практиці, а кримінальні справи такого типу були одиничними. Нині ситуація докорінно змінюється. Дана категорія злочинів усе більше поширюється в реальному житті – не буде перебільшенням, якщо скажемо, що дача завідомо неправдивих показань свідками, протиправний вплив на потерпілих, свідків з боку обвинувачених чи їхніх родичів має місце чи не в кожній кримінальній справі.

Судова реформа, яка в даний час активно продовжує здійснюватися в Україні, нерозривно пов'язана з пошуками шляхів підвищення ефективності здійснення правосуддя та посилення ролі судової влади в забезпеченні верховенства права у всіх сферах застосування національного законодавства. Конституційне положення, відповідно до якого юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ч. 2 ст. 124 Конституції України), знайшло свій розвиток у Законі України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів», змінах у кримінально-процесуальному законодавстві, інших законах України.

Поширення злочинів проти правосуддя зумовило розширити коло кримінальних діянь у сфері правосуддя. Так, кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя в Україні встановлюється статтями, включеними у Розділ XVIII Особливої частини КК України. В цей розділ входить тридцять одна норма (ст. 371-400), що визначають покарання за посягання на нормальну діяльність не тільки судової влади, а й органів, що визначають покарання за посягання на нормальну діяльність органів не тільки судової влади, а й органів, що сприяють процесуальній діяльності з виконання судом функцій правосуддя, а також органів що виконують винесені судами вироки, ухвали, постанови та інші судові рішення. КК України 2001 року значно розширив коло кримінально-караних діянь, у сфері правосуддя порівняно з КК 1961 року, у зв'язку із потребами сьогодення.

Висновки. Злочини проти правосуддя різноманітні й охоплюють відносини у сфері нормальної діяльності різних органів судочинства (судових органів; органів дізнання; слідства; прокуратури; органів, що здійснюють виконання ухвал, постанов, вироків, інших судових рішень, і призначення покарань). Такі злочини можуть вчинятися і службовими, й іншими особами. Окрім того, злочини проти правосуддя відрізняються й за способом їх учинення, обстановкою, слідами.

Протягом століть правові норми у сфері здійснення правосуддя розвивались поступово, чим складнішими ставали суспільні відносини, тим більше впроваджувалось в життя нових правових норм, які регулювали порядок здійснення правосуддя, тим чіткіше ці норми виписувались. Реформа законодавства, що поступово відбувалася ще з часів Київської Русі і триває і в наш час, розширила перелік злочинів проти правосуддя, сформувавши їх у новому КК України (2001 року). Існуючі законодавчі норми, які передбачають кримінальну відповідальність за невиконання судових рішень в процесі генези законодавства, зазнаючи постійних змін, продовжують розвиватись і сьогодні. В той же час, чинні кримінально-правові норми не забезпечують на достатньо ефективному рівні належну охорону порядку здійснення правосуддя у сфері виконання судових рішень та у свою чергу потребують подальших змін.

Також варто зазначити, що злочини проти правосуддя несуть в собі велику суспільну небезпеку, яка підриває авторитет як правоохоронних органів і суду, так і держави в цілому. З

кожним роком кількість учинених злочинів проти правосуддя збільшується. Дана проблема є не лише проблемою органів прокуратури та правоохоронних органів, вона має загальнодержавний характер і потребує вирішення цілої низки питань політичного, економічного, правового та організаційного характеру й вжиття всіх належних заходів на загальнодержавному рівні, які б забезпечували належну охорону правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Кримінально процесуальний кодекс України: закон України від 19.10.2012 р. № 5076-VI із змін. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т. : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. – [вид. 2-ге, перероб. і допов.]. – К. : Ін Юре, 2000. – Т. 1: 3 найдавніших часів до початку XX ст. – 2000. – 471 с.
3. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / Отв. ред. тома В. Л. Янин; под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1984–1994.
4. Богонюк Г. І. Відповідальність за невиконання судового рішення в історії кримінального права / Богонюк Г. І. // Часопис Академії адвокатури України. Том 7. – № 2(23). – 2014. – С. 3-10.
5. Музиченко П. П. Історія держави і права України: [навч. посіб.] / П. П. Музиченко. – [6-те вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2007. – 471 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/14290210/pravo/sud_protzes_litovsko-ruska_derzhava#214.
6. Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича : монографія / С. Г. Ковальова. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 112 с.
7. Історія держави і права України: Академічний курс: підр. для студ. юрид. вуз. : у 2-х т. Т. 1 / Акад. правов. наук України; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; за ред. В. Я. Тація та ін. – К. : Ін Юре, 2000. – 646 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.net/beta3/html/1/7637/7655>.
8. Стебельський П. Австрійське карне право. Після викладу проф. П. Стебельського. 1902/1903. – Львів: Накладом «Кружка правників» в «Акад. Громаді», 1903. – 419 с.
9. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. Лит., 1984–1994.
10. Головчук В. А. Кримінально-правова охорона порядку виконання судових рішень: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / В. А. Головчук. – К., 2012. – 259 с.
11. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями // Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 8. Судебная реформа. – М. : Юрид. лит., 1991. – С. 386-469.
12. Устав уголовного судопроизводства // Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 3. Акты Земских соборов. – М. : Юрид. лит. 1985. – 512 с.
13. Квасневська Н. Кримінальне законодавство України про злочини проти правосуддя / Н. Квасневська // Вісник прокуратури. – 2009. – № 4. – С. 116-123.
14. Кульберг Я. М. Преступления против правосудия / Я. М. Кульберг. – М. : Госюриздат, 1962. – 62 с.
15. Про затвердження Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік: Закон СРСР від 25 грудня 1958 року // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1959. – № 1. – Ст. 6.
16. Мірошніченко С. Класифікація злочинів проти правосуддя / С. Мірошніченко // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 2 (69). – С. 237-245.

